

AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE POLİTİKASI VE TÜRKİYE

Yrd. Doç. Dr. Jale ÇOKGEZEN*

Özet

AB çevre politikası 1970'lerden itibaren oluşmaya başlamış, çeşitli ilkeler ışığında belirlenen çevre politikası çerçevesinde çeşitli çevre eylem programları oluşturulmuş ve programlar çerçevesinde hareket edilerek bilinçli bir çevre politikası oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çevre politikasının ilkeleri belirlenmiştir. Özellikle son çevre programında belirtilen önceliklerin gerçekleştirilebilmesi için çevre politikası araçları incelenmiştir. Çevre politikası araçları içinde mali ve teknik araçlar önemlidir.

Diğer yandan Türkiye'nin Avrupa Birliği mühtesebatına uyum sürecinde çevre konusunda uygulaması gereken birçok düzenlemeler sözkonusudur. Türkiye uyum sürecinde çevre politikalarını oluştururken diğer sektörlerle uyum içinde bunu yapmalıdır. Diğer yandan çevre politikalarının uygulamaya konması maliyetli bir süreçtir. Türkiye salt kendi bütçesi ve yetersiz ekonomik araçlarla bu politikaları uygulamaya koyamamakta finansman güçlüğüne düşmektedir. Bunun için AB kaynaklarından aldığı mali yardımlar da yetersiz kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Çevre politikası, Türkiye

EUROPEAN UNION ENVIRONMENTAL POLICY AND TURKEY

Abstract

Roots of European Union Environment Policy (EUEP) goes back to 1970's. The policy is constructed on predetermined principles, action plans. In this study principals and tools of (EUEP) are examined in detail.

Turkey has to complete many regulations on the way to full membership. This should be done in accordance with other sectors. Initiation of these policies is also a costly process that Turkey solely can not finance. Financial aids of EU are also inadequate.

---

* Yrd. Doç., Marmara Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, jpala@marmara.edu.tr

Keywords: *European Union, environment policy, Turkey*

1. Giriş

Avrupa Birliği uluslararası ticari bir birliğin ötesinde aynı zamanda kültürel, siyasal ve ekonomik bir birliktir, dolayısıyla birlik olabilmenin gereği olarak üye devletlerin her alanda birbirleri ile tam bir uyum içerisinde bulunmaları gerekmektedir. Her türlü ekonomik, siyasal alanda üye ülkeler arasında bir sınırın olmamasının yanında çevre kirliliği sınırlarının da olmaması ve her geçen gün tehditkâr pozisyonunu artırması dolayısıyla gündemdeki konulardan biri olmuştur.

Çevre ve doğal kaynakların korunmasına ilişkin AB politikalarının önemi 1980'lerden bu yana giderek artmıştır. Çevreye yönelik tehditlerin kontrol altına alınması ve çevredeki bozulmanın engellenmesi amacıyla Avrupa düzeyinde bazı güçlü düzenlemelerin yapılması gerekmiştir. Çevrenin korunması Avrupa düzeyine ve uluslararası seviyeye taşınırken, AB'nin genişleme sürecinde, özellikle kirlilik problemleri çevre politikası kapsamında önemli hale gelmiştir. Avrupa Topluluğu'nun kuruluşundan bu yana ilk kez çevre sorunları doğrudan Kurucu anlaşmaya 1986 yılında kabul edilen Tek Senet ile dahil edilmiştir. 1993'de yürürlüğe giren Maastricht anlaşması ile çevrenin korunması ilkesi ilk kez açık olarak AB hedefleri kapsamına alınmış, ekonomik çevreyle uyum içinde gerçekleşmesi gerektiği belirtilmiş, AB Çevre politikası oluşturulmuştur.

AB Topluluk Müktesebatının çevre faslı hem yeni hem eski tüm AB üyelerinin en zorlayıcı buldukları alanlardan biridir. Özellikle çevre müktesebatına ilişkin mevzuat gerçekten çok kapsamlı olduğu için de ulusal yasalara aktarımı karmaşık, uzmanlık gerektiren uzun zaman alan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bütün adaylar içinde zorlu bir süreçtir.

Konunun önemine bu şekilde değindikten sonra, çalışmamızda ilk olarak AB'nin Çevre Politikasının oluşumu ve çevre eylem programları incelenmiş, ikinci bölümde AB'nin çevre politikası araçları ve çevre politikasının ilkelerine yer verilmiş, son olarak Türkiye çevre politikasının gelişimi ve AB Mevzuatına uyum sürecinde yapılan düzenlemelere değinilerek bir sonuca varılmış, çevre politikasının genel bir perspektifi çizilmek istenmiştir.

2. Avrupa Birliği Çevre Politikasının Oluşumu ve Çevre Eylem Programları

a) AB Çevre Politikasının Oluşumu

Tarihsel olarak AET'nin kurucu anlaşması olan 1957 tarihli Roma Anlaşmasında doğrudan çevre ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Çevre ile ilgili doğrudan bilgilerin yer aldığı ve kurucu anlaşmanın tamamlayıcısı hükmünde olan Avrupa Tek senedinin 1987'de yürürlüğe girmesine kadar çevre ile ilgili herhangi bir hükmün bulunmaması nedeniyle çevreye ilişkin tedbirler Roma Anlaşmasının rekabeti düzenleyen (100. ve 235. maddesine göre) hükümlerine göre yürütülmekteydi. Topluluk daha sonra ilk kez 1971 yılında yapılan Bakanlar Konseyi toplantısında çevre konularını gündemine almıştır. Tek senet ile değiştirilen anlaşma, esas olarak çevre konusunda bir topluluk politikasının geliştirilmesi ve uygulanmasını temin etmekteydi.

Çevre alanındaki topluluk eylemleri AB anlaşması ona bir politika statüsü verinceye kadar yıllarca gelişimini sürdürmüştür. Topluluk çevre üzerine üç program halinde; su kalitesinin korunması, hava kalitesinin korunması, atıkların kontrolü ve yönetimi, kimyasalların kontrolü, flora fauna ve peyzajın korunması ve gürültüsünün sınırlandırılması konularında kapsamlı ve gelişmiş normları kabul etmiştir. Bu yıldan itibaren topluluk aynı zamanda çok sayıda uluslararası çevre sözleşmesinde tarafı olmuştur. Avrupa Tek senedinin 25.maddesi topluluk kuruluş anlaşmasının 130. maddesine yeni bir başlık olarak 'VII.' Başlığı eklenmiş ve sırasıyla; çevre kalitesinin korunması ve geliştirilmesi, insan sağlığının korunmasına katkıda bulunulması ve doğal kaynakların akılcı ve geleceği düşünülerek kullanılması hedeflenmiştir.¹

Çevre Politikası çevre sorunlarının çözümü için alınması gereken tedbir ve ilkeleri oluşturmaktır. Çevreyi koruma yönünde oluşan bilinç ile, hem kirliliğin küresel olma özelliğinin ve hem de bölgesel ve uluslararası düzeyde ortak ve uyumlu hareket etme gereğinin farkına varılmış, altı eylem programı hazırlanmıştır. Avrupa Komisyonu tarafından ortaya konulan ve uygulanan Çevre Eylem Programları genellikle konsey beyanı olarak kabul edilmekte ve kirlilik ile mücadeleyi, çevreye ilişkin konuların resmi çevre bilgilerine erişiminin artırılmasını amaçlamakta ve mevzuatların gelişmesine yardımcı olmaktadır. Çevre Eylem programları AB'nin çevre politikalarının hedeflerini belirlemekle kalmayıp, bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için stratejik araçlar önermektedir.²

İlk dört çevre eylem planı dörder yıllık dönemler için yapılmıştır. İlk dört yıllık eylem planlarında hedef başlıkları 'kirliliğin önlenmesi' iken, beşinci çevre eylem planında, "sürdürülebilir kalkınma ve sorumluluk paylaşımı" şeklinde olmuş, altıncı çevre eylem planında ise "Çevre 2010 Geleceğimiz Tercihimiz" şeklinde yer almıştır. Çevre ile ilgili alınan kararların ardından kararların uygulamaya konması aşamasında getirilen hükümler, öncelikler, kuralların tamamı "Çevre Eylem Programlarında" belirlenmiştir. Buna göre, bu programlara sırasıyla göz atmak yerinde olacaktır.

b) AB'nin Çevre Eylem Programlarının Uygulanması

1. Çevre Eylem Programı (1973-1977)

Eylem Programı'nda yer alan ilkeler³

- Kirliliğin kaynakta önlenmesi
- Çevrenin dikkate alınmasının bütün planlama ve karar alma süreçlerinin bir parçası haline gelmesi
- Kirliten öder ilkesi
- Topluluk politikasının gelişmekte olan ülkelere olan etkisinin dikkate alınması
- Milletlerarası işbirliğinin özendirilmesi

---

¹ Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği, Avrupa Birliği Çevre Mevzuatına Uyum Süreci Yayın No:Tüsiad-T/2002-9/531), İstanbul,2002,s.26-27.

² Hasan Zuhuri Sarıkaya, Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Çevre Politikaları ve Uygulamaları, SKKD,Cilt 14, Sayı1,2004,s.3.

³ Tüsiad,age,s.26

- Amaca uygun faaliyet düzeylerinin belirlenmesi
- Çevre bilincinin geliştirilmesi için eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi
- Millî programların uyumlaştırılması ve koordinasyonu
- Çevre bilgilendirme prosedürünün yürürlüğe konması

Belirlenen hedefler doğrultusunda gürültü ve diğer çevre kirliliğine sebep olan faktörlerin azaltılması ve bu hedefe yönelik uluslararası örgütlerle işbirliği içerisinde bulunmak AB'nin faaliyet alanını oluşturmaktadır.

2. Çevre Eylem Programı (1977-1981)

Bu program 1. Eylem Programı'nın devamı niteliğindedir ve birincide uygulanamayan maddelere tekrar bu programda yer verilmiştir. Alınan kararlarda⁴,

- Topluluğun çevre konusundaki genel durumunu açıklayan raporların düzenli olarak yayınlanması
- Bu alandaki eğitime öncelik verilmesi konusu
- Sivil toplum kurumları ve özellikle Avrupa Çevre Bürosu ile işbirliği yapılması yer almaktadır.

3. Çevre Eylem Programı (1982-1986)

Çevre politikaları sanayi, enerji, ulaştırma ve tarım politikaları uygulanırken hesaba katılması gereken bir unsur olarak ele alınmıştır. 3. programla birlikte çevre kirliliğine geçici önlemler alınmamakta, daha etkin politikalar yürürlüğe sokulmaktadır.

Üçüncü programın diğer iki programa göre getirmiş olduğu yenilik çevre politikasının diğer politika alanları üzerinde olumlu bir etkisinin olabileceği gerçeğidir. Çevre faaliyetlerinin istihdam yaratmak ve sanayi alanındaki yenilikleri hızlandırma konusunda etkili olacağı vurgulanmaktadır.⁵ Bu programda yeni teknolojilerin geliştirilmesi önemli bir yer tutmuştur. Özellikle çevre kirliliği boyutu gözönüne alındığında Topluluğun "Kirliliği Kaynağında Önleme" ilkesinin uygulanmasına en elverişli alanlardan biri olacağı düşünülmektedir.⁶

4. Çevre Eylem Programı (1987-1992)

Bu program Avrupa Topluluğu tarihinde dönüm noktalarından biri olan Tek Senet'in hazırlanmasından sonraki ilk çevre programı olmaktadır. Bu nedenle çevrenin korunması sosyal ve ekonomik kalkınmanın temel unsuru olarak ele alınmaktadır. Programda özellikle tarım sektörünün çevreye olan olumsuz etkilerinin engellenmesi konusunda ciddi bir denge arayışına girilmiştir. Bunun yanı sıra, bu program kirliliğin, başlangıç seviyesinde

---

⁴ Sevim Budak, Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası, İstanbul, BÜKE Yayınları Araştırma Dizisi, 2000-6, Aralık, s.22.

⁵ Sevim Budak, Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası, BÜKE Yayınları, Aralık 2000, s.230.

⁶ Elif Karabulut, 'Avrupa Birliği Çevre Politikaları', Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye, Ed:Turgay Uzun, Serap Özen, Seçkin Yayınları, Ankara, 2004, s.319.

önlenmesine yönelik tedbirlerin alındığı ve maliyet açısından bu tedbirlerin ileride sağlayacağı fayda ile birlikte düşünüldüğü bir programdır.⁷

4.Programı diğerlerinden ayıran en belirgin özelliği, çevre korumasında bazı ulusal finansman kaynaklarını devreye sokmasıdır. Bu program çevre politikasını diğer birlik politikaları ile ilişkilendirilmesi ve bu sayede çevre mevzuatının güçlendirilmesi açısından dikkat çekicidir.

5. Çevre Eylem Programı (1993-2000)

Çevreyi kirlenmeden önce koruma ilkesi ve ortak sorumluluk ilkesi bu programın çerçevesini çizmektedir. Eylem Programı'nda üzerinde durulan konular özellikle hava kirliliği, asit yağmurları, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik, doğal kaynakların korunması, su kaynaklarının korunması gibi konulardır. Programın en önemli maddesi çevre ile dost olan firmalara verilen destektir, diğer bir deyişle çevre korumasının getireceği maliyetler altında firmaların rekabet dezavantajına uğramayacakları belirtilmiştir.

Beşinci programda “sürdürülebilirliğe doğru” ifadesi kullanılmış,1 Kasım 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması “Çevreye Saygılı Bir Sürdürülebilir Gelişme”yi temel amaç olarak benimsemiştir. Küresel ve bölgesel düzeyde çevre sorunları ile mücadele etmek üzere önlemlerin alınması, Birlik'in değişik bölgelerindeki durumların çeşitliliği dikkate alınarak yüksek bir koruma seviyesinin hedeflenmesi, çevre koruma önlemlerini AB'nin diğer politikaları ile uyumlaştırma önlemlerinin alınması ve bu politikaların finansmanı için bir uyum fonu kurulmasını amaçlamaktadır.⁸ Beşinci çevre eylem programı 1992 'de Rio' da yapılan Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansında uluslararası düzeyde kabul edilen yaklaşım ve düzenlemelerden ve Gündem 21 Eylem Programından etkilenmiştir. Sürdürülebilir bir gelişmeye yönelik çevre politikaları hedeflendiğinden bu çok boyutlu ve uzun vadede gerçekleştirilebilecek bir hedef olarak kabul edilmektedir.

1999 tarihinde yürürlüğe giren Amsterdam anlaşması konuyu bir adım ileri götürerek Tek Pazar ve Para Birliğine ilişkin tedbirler alınırken yüksek düzeyli çevre korumasının sağlanması ve çevre kalitesinin iyileştirilmesi konusunda önlemler alınması gereğini ifade etmiştir. Bu anlaşma ile ortak –karar alma prosedürünün uygulanışı çevre sektörünün diğer alanlarına da genişletilerek Avrupa Parlamentosunun rolü arttırılmıştır.

Topluluk günümüze kadar özellikle atık yönetimi, su kalitesi ve hava kirliliği konusunda minimum standartlar oluşturarak kirliliği azaltmayı ve önlemeyi amaçlayan 300'e yakın yasa kabul etmiştir. Avrupa Komisyonu anlaşmanın 174. maddesinde yer alan çevrenin korunması ve kalitesinin yükseltilmesi konusunda, insan sağlığının korunması ve doğal kaynakların akılcıca kullanılması ile bölgesel ve dünya çapında çevre problemleri ile ilgili olarak uluslararası seviyede tedbirlerin alınması hedefleri doğrultusunda yetkili uluslararası örgütlerle 30'dan fazla anlaşmaya tarafıdır.

5. ÇEP sürdürülebilir kalkınmanın aşağıda belirtilmiş olan özelliklerini kapsamaktadır:

---

⁷ Budak,a.g.e.,s.231.

⁸ Tüsiad,age,s.27.

- Hayat kalitesinin genelde sürdürülmesi
- Doğal kaynaklar erişimin sürekli sağlanması
- Çevre'ye verilecek kalıcı zararlardan kaçınılması
- Sürdürülebilir kalkınmanın bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için gelecek nesillerin gereksinimlerinden feragat etmemelerini sağlayan bir kalkınma olması.

Bu plan çerçevesinde endüstri, enerji, ulaşım, tarım ve turizm sektörlerinin çevre üzerinde önemli etkileri olduğu düşünülerek, bunlar AB'nin önem verdiği sektörler olmuştur. Ancak program, sorumluluğa aktif katılım açısından sınırlı başarı göstermiş, genel olarak çevre mevzuatında başarı kaydedilmiş, çevre politikasının diğer politikalarla entegrasyonu sınırlı düzeyde kalmıştır.⁹

6. Çevre Eylem Programı (2001-2010)

Bu program gelecek on yıl için AB'nin çevre alanında alması gereken önlemlere yer vermektedir. Yeni programda eyleme geçirilmesi gereken dört öncelik alanı belirlenmiştir. Bunlar iklim değişikliği, doğa ve biyolojik çeşitlilik, çevre ve sağlık ile doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve atıkların yönetimi konularıdır. İklim değişikliği konusunda yapılması gereken sera etkisi yaratan gazların atmosferdeki yoğunluklarını stabilize etmektir. Doğa ve biyolojik çeşitlilik konusunda ise doğal sistemlerin korunması ve biyolojik çeşitliliğin kaybolmasının önlenmesi gerekmektedir. Diğer yandan değişik türde radyasyon dahil olmak üzere insan kaynaklı kirleticilerin seviyesinin, risklerin bulunmadığı bir çevre kalitesine erişimdir. 6. Eylem planı çerçevesinde mevcut mevzuatın uygulanmasının sağlanması gerekmekte bunun için yasal prosedürler kullanılmakta ve ihlal yaptırımları uygulama konusunda taahhütte bulunulmaktadır. Çevresel kaygılar diğer politikalara entegre edilmektedir. 1998 yılında başlayan Cardiff sürecinde, enerji, ulaşım, yenilenebilir kaynakların kullanımı politikalarının çevre ile entegre edilmesi gerekmektedir. Diğer yandan Piyasanın çevre için çalışması (çevre vergileri konması ve eko-etiket tasarıları) ve vatandaşlara çevrenin korunması konusunda yetkiler vermek, karar mekanizmalarında rol almalarını sağlamak ve bilinçlenmelerini sağlamak önemli hale gelmiştir.¹⁰

Program öncelikli olarak iklim değişikliği, doğa ve bio-çeşitlilik, çevre-yaşam kalitesi ve sürdürülebilir doğal kaynak yönetimine odaklanmıştır.

c)Kyoto Protokolünün değerlendirilmesi

Su yaşam için gerekli oksijenin önemli bölümünü üreterek doğal ekolojik dengede önemli rol oynar. Bu açıdan sulara bırakılan tehlikeli maddelerin neden olduğu kirliliği azaltmak gerekir. Bunun için kirlilikle ilgili bir yönerge çıkarılarak, toksit maddelerin bırakılması kısıtlanarak veya yasaklanarak çevrenin bozulma süreci durdurulmaya çalışılır. Su, hava ve toprağın kirliliğine yan ürün ya da sınai atık biçiminde atılan kimyasal ürünler neden olur. Sınai ve evsel faaliyetler yoğunlukla fosil yakıtların yanmasına sebep olur, bu türden yanma kükürt dioksit salınımına neden olur. Hava kalitesinin korunup geliştirilmesi için AB'nin azaltmaya çalıştığı çevreyi en fazla kirleticiler sülfürdioksit, karbondioksit, karbonmonoksit, kurşun ve kurşun bileşikleridir. Karbondioksit gibi

---

⁹ Sarıkaya, age,s.3-4

¹⁰ Sarıkaya, age,s.5-6

---

kimyasalların emisyonu sera etkisine ve böylece küresel ısınmaya yol açmaktadır. Bu nedenle AB Birleşmiş Milletler İklim Değişimi Çerçeve Sözleşmesine imza koymuştur. Bu sözleşmenin amacı havadaki sera gazı yoğunlaşmasını tehlikeli iklim değişikliklerini önleyecek bir düzeyde tutmaktır. Topluluk karbondioksit ve diğer sera gazı emisyonlarını azaltmak için önlemler alır ve şirketlere sera gazı emisyon miktarı tahsis edilir, şirketlerde maliyeti en aza indirmek için birbirleri ile emisyon ticareti yapabilirler.

Kyoto Protokolü küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda mücadeleyi sağlayan bir anlaşmadır. Bu protokolü imzalayan ülkeler karbondioksit ve sera etkisine neden olan gazların salınımını azaltmaya veya bunu yapamıyorlarsa salınım yoluyla haklarını arttırmaya söz verdiler. Protokol, ülkelerin atmosfere saldıkları karbon miktarını 1990 yılındaki düzeylere düşürmelerini gerektirmektedir. Bu amaçla 1997’ de imzalanan protokol (2004 ‘te Rusya’nın katılımı ile) 2005’ te yürürlüğe girmiştir. Kyoto protokolü şu anda tüm dünyadaki 169 ülkeyi ve sera gazı salınımının %55’inden fazlasını kapsamaktadır. Kyoto protokolünde amaç ‘atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun iklime tehlikeli etki yapmayacak’ seviyelerde dengede kalmasını sağlamaktır. Kyoto protokolü savunucuları bu protokolün amaca ulaşmak için ilk adım olduğunu ve amaca ulaşmaya kadar hedeflerin değiştirilebileceğini belirtmektedirler. Birleşmiş Milletler Çevre Programı basın bildirisine göre “Kyoto Protokolü gelişmiş ülkelerin sera gazı salınımlarını 1990 yılına göre %5,2 azaltmalarını öngören” bir anlaşmadır. Protokolün uygulanmaması durumunda 2010 yılı salınım tahminleri dikkate alınır bu, %29’luk bir azalmaya karşılık gelmektedir. Amaç altı sera gazının (karbondioksit, metan, nitrousoksit, sülfürheksaflorid, HFC, PFC) 2008-2012 arası beş yıllık ortalama salınım değerlerini azaltmaktır. Protokol 1992’de Rio De Janeiro’da yapılan Dünya Zirvesinde kabul edilen BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine ek olarak kabul edilmiştir. Bu sözleşme ortak ama özelleşmiş sorumluluklar tanımlamaktadır. Buna göre tarihsel ve güncel sera gazı salınımı gelişmiş ülkelere kaynaklanmaktadır, gelişmekte olan ülkelerin kişi başına gaz salınımları halen düşüktür ve bu ülkelerin küresel salınımları sosyal ve gelişimsel ihtiyaçlarına göre artacaktır.¹¹

Sürdürülebilir kalkınma bağlamında iklim değişikliğine neden olan sera gazları emisyonunu azaltmaya yönelik, ilk olarak 1992 Rio Konferansında, özellikle gelişmiş ülkelerin ciddi önlemler alması konusu gündeme getirilmiştir. Kyoto Protokolü Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne göre iklim değişikliklerine karşı uluslararası nitelikte bir anlaşmadır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin iki eki bulunmaktadır. EK I’de Pazar ekonomisine geçmiş Doğu Avrupa ve Eski Sovyet ülkeleri ile OECD üyesi ülkeler bulunmaktadır.,EKII ‘de ise sadece OECD üyesi ülkeler yer almaktadır. Rio sözleşmesine göre EK I ülkelerinin temel sorumluluğu küresel ısınmayı önlemek amacıyla sera gazı emisyonunu azaltıcı politikalar uygulamak ve 2000 yılına kadar toplam sera gazı emisyonlarını 1990 seviyesine indirmektir. EK II ülkeleri ise EK I’deki yükümlülüklerle ek olarak EK’ler dışındaki gelişmekte olan ülkelere iklim değişikliğinin önlenmesi konusunda finansal ve teknolojik destek sağlamaktadır. Bu amaçla her yıl tüm tarafların söz sahibi olduğu Taraflar Konferansı düzenlenir.¹² AB Komisyonu,

---

¹¹ Kyoto Protokolü, http://www.biyobilim.net/readarticle.php?article_id=60, Erişim Tarihi, (06.12.2007).

¹² Etem Karakaya-Mustafa Özçağ, Türkiye Açısından Kyoto Protokolü’nün Değerlendirilmesi ve Araştırma Yöntemi ile CO2 Emisyon Belirleyicilerinin Analizi, 6-9 Eylül 2003 VII: ODTÜ Ekonomi Konferansı,Ankara,2003, s.4.

Kyoto hedeflerine uymak amacıyla sera gazı atıklarının AB içinde alım satımını sağlayacak bir sistem kurulmasına çalışmaktadır.¹³

Kyoto protokolünün geçerlilik kazanması için önkoşul; global anlamda sera gazı emisyonunun %55'ine tekabül eden ve en az 55 ülkenin bu yükümlülük altına girmesi gerekliliğidir. Dünyanın en büyük sera gazı salınımını gerçekleştiren ABD'nin Kyoto'yu imzalamaması sonucu bu protokol henüz yürürlüğe girmemiştir. Anlaşmanın 1997 yılındaki toplantısında 2000 sonrası dönem için gelişmiş ülkelerin emisyon hedefleri resmi olarak sınırlandırılmıştır. Protokol uluslararası toplumun "iklim sistemine insan yapımı tehlikeli müdahalesini" önleme hedefine bir adım daha ulaşmayı ister. 50 ülkenin imzalamasını müteakip 1994'te yürürlüğe giren Rio Sözleşmesi "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk" ilkesi benimsenerek, ulusal ve bölgesel farklılıklarını hesaba katarak tüm taraflara insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının azaltılması için ortak yükümlülükler getirmiştir. Gelişmiş ülkeler sera gazı emisyonunu en azından %5 düzeyine azaltmayı taahhüt ederler. Her ülke emisyon hedefine 2008-2012 dönemine kadar ulaşmalıdır. Gerçek emisyon azalımı %5 den fazla olacaktır. Sanayileşmiş OECD ülkelerinin toplam emisyon üretimini %10 civarında azaltmaları gerekecektir. Ülkelerin çoğu bağlayıcı olmayan nedenlerden dolayı 2000 yılına kadar 1990' lardaki düzeyi yakalamakta başarılı olamamışlardır, emisyon 1990' dan bu yana artmıştır. Geçiş ekonomileri 1990 dan bu yana emisyon çıkışını azaltmışlar ancak bu durum tersine dönmeye başlamıştır.¹⁴ Center for Global Development düşünce kuruluşunun desteğiyle dünya genelinde yapılan araştırmaya göre karbon salınımında kişi başına pay hesap edildiğinde Avusturyalıların ilk sırayı aldığı görülmüş, (kişi başı 10 ton karbon salınımı) ikinci sırayı ise ABD (kişi başı 8 ton) almıştır. Ülkeler sıralamasında ise karbon gazı salınımında başı çeken ülkeler sırasıyla; ABD, Çin, Rusya, Hindistan, Japonya, Almanya, Avustralya, Güney Afrika, İngiltere ve Güney Kore'dir.¹⁵

Ülkeler bunu nasıl başaracakları ve emisyon azalımını nasıl ölçecekleri konusunda belirli bir esneklik derecesine sahip olacaklardır. Bu esneklik mekanizmasına göre emisyon hedefi belirlemiş bir ülke, emisyon hedefi belirlemiş diğer bir ülkede emisyon azaltıcı projelere yatırım yaparsa, emisyon azaltma kredisi kazanır; kazanılan bu krediler toplam hedeften düşer. Sanayileşmiş ülkeler arasında emisyon kredilerini alma ve satma konusunda "emisyon ticaret" rejimi kurulacaktır. Diğer gelişmiş ülkelerin belirli projelerini finanse etmek için "emisyon azaltma birimi" kurulacaktır. Sera gazı emisyonunu belirlenen hedeften daha fazla miktarda azaltan bir ülke gerçekleştirdiği indirimini başka taraf bir ülkeye satabilir. "Temiz Kalkınma Mekanizması" sürdürülebilir büyüme için sanayileşmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin emisyon azaltma projelerini finanse etmelerini sağlayacaktır. Temiz kalkınma projesi ile emisyon hedefi belirlemiş ülke belirlememiş bir ülkede sera gazı emisyonunu azaltmaya yönelik bir proje yaparsa kredi kazanır ve toplam hedeften düşülür. Giderek daha çok ekonomik sektörde emisyon azalımı yapılacaktır. Protokol hükümetleri enerji etkinliğini geliştirme, ulaşım ve enerji sektörlerini geliştirme, yenilenebilir enerjiyi geliştirme, atık yönetiminden metan emisyonunu sınırlama, ormanları koruma ve uygun olmayan mali ölçümler ve piyasa aksaklıklarını giderme konularında işbirliği yapmaya

¹³ Karadeniz Gülçin, AB 'de Sürdürülebilir Çevre Politikaları, Dünya Gazetesi, 7 Eylül 2002.

¹⁴ The Kyoto Protokol-A brief Summary, (<http://ec.europa.eu/environment/climat/kyoto.htm>), Erişim Tarihi (28.09.2007).

¹⁵ Dünyayı en çok kimler kirletiyor, <http://www.icciconference.com> Erişim Tarihi (06.12.2007)

---

teşvik etmektedir. Ormanlarda oluşan net emisyon değişikliklerinin ölçümü halen metodolojik olarak karışıktır, sınıflandırılması gerekir. Protokol tüm ülkelerin mevcut taahhütlerinin sonuçlarını bir adım daha ileriye götürmektedir. Anlaşma ile hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler emisyon limitini ölçme, gelecek dönem iklim değişikliklerinin etkilerine adapte olma, teknoloji transferini geliştirme, bilimsel ve teknolojik konularda işbirliği yapma ve halkı bilgilendirme konularında anlaşılır. Protokol gelişmekte olan ülkelerin katılımı nedeniyle, katlanılan maliyetleri karşılamak için yeni finansal kaynaklar sağlanması gereği üzerinde durmaktadır. Diğer yandan ülkelerarasındaki anlaşma konferansı ülkeler arasındaki bir toplantı olarak görülmektedir, bu ülkeler arasında işleyen sürecin maliyetini azaltır ve süreci kolaylaştırır. Toplantıya katılan ülkeler Protokol'e imza atmış olmayabilir, bir gözlemci olarak protokol ile ilişkili olarak toplantıya katılabilir. Toplantı periyodik olarak tekrarlanmaktadır ve 1998 den bu yana her yıl imzaya açılmakta ve düzenlemeler yapılmaktadır.¹⁶

Daha önce belirtildiği üzere Kyoto protokolü çevre konusunda en kayda değer uluslararası sözleşme niteliğinde olup, bu protokol ile sera gazı emisyonlarını azaltmak amacıyla Karbon Sertifikası ve Yeşil Enerji Sertifikası uygulamaları geliştirilmiştir. Protokol ile kamu tarafından birtakım eşik değerlerin belirlenmesi ve bu değerlerin hiçbir şekilde aşılmaması yerine, piyasa mantığına uygun bir düzenleme öngörülmüş ve karbon ticaret mekanizması oluşturulmuştur. Eşik değerleri aşan firmalar aştıkları emisyon kısmını karşılayacak karbon sertifikalarını bu sisteme katılan diğer firmalardan satın almakta, böylelikle eşik değerlerin altında kalınmasını sağlayacak bir teşvik mekanizması yaratılmaktadır. Firmalar yapmış oldukları çevre yatırımları sonucu sera gazı emisyonunu azalttıkları ölçüde daha fazla karbon sertifikası satmaya hak kazanmış olmaktadır. Bu yöntemi finansman aracı olarak kullanan kurumlar dahi oluşmuş, karbon kredisi ticareti ve borsası ortaya çıkmıştır. AB içinde Kyoto hedeflerinin hayata geçirilmesi amacıyla yapılan düzenlemede emisyon hacmi büyük belli başlı firmalar için emisyon değerleri belirlenmiş, ardından hükümetler karbon sertifikalarını ilk sahiplerine bedelsiz dağıtmışlar ve böylelikle karbon sertifikalarının ticareti başlamıştır. Ancak enformasyon asimetrisinin olduğu piyasada fiyatların oldukça inişli-çıkışlı bir seyir izlemesi 2006' da 15 euro olan bir ton karbondioksit salınım hakkının günümüzde 0,15 euro'ya düşmesine neden olmuştur. Bunun nedeni başlangıçta gereğinden fazla miktarda bedelsiz olarak dağıtılan sertifikalardır. Bu tecrübeden ders çıkaran AB daha sonra yapılacak düzenlemelerde karbon sertifikası miktarını sınırlı tutmak niyetindedir.¹⁷ Bir diğer uygulamaya geçirilen sertifika ise Yeşil Enerji Sertifikası sistemidir. Çevre kirliliği, sınırlı petrol ve doğal gaz rezervleri gündeme yeni enerji kaynakları arayışını getirmiştir. Su ve Rüzgâr gibi yenilenebilir kaynakların geleceğin enerjileri olarak görülmektedir. Yeşil enerji sertifikası iki açıdan önemlidir; ilki yeşil enerjinin uluslararası ticareti için şirketlerin yeşil enerji sertifikası almaları gerektiğidir. İkincisi ise havayı kirleten gazların emisyonunun düşürülmesi ve kurulan santrallere standart getirilmesi açısından önemlidir. Sertifika ile sadece enerji ticareti yapılmamakta, karbondioksit emisyon kotasını aşan firma, aşmayandan hakkını satın alabilmektedir. Böylece çevre korunurken üretici kwh, başına ek gelir de sağlayabilmektedir. RECS

---

¹⁶ The Kyoto Protokol- A Brief Summary, <http://ec.europa.eu/anvironnement/climat/kyoto.htm>, Erişim Tarihi (28.09.2007).

¹⁷ Sinan Ülgen, İklim Değişikliği ve Biz, <http://www.insankaynaklari.com/ikdotnet/icerikdetay>, Erişim Tarihi, (06.12.2007)

(Yenilenebilir Enerji Sertifika Sistemi) sertifika ticareti ile ilgilenen kuruluşlara yeşil sertifika sağlayan, Avrupa Yenilenebilir Enerji Pazarı'nı teşvik eden ve piyasa aktörlerinin temsilcisi olarak yeşil sertifika ticaret çalışmalarını destekleyen bir uluslararası sivil toplum kuruluşudur. AB'nin 2004 yılında kabul ettiği duruma göre, yeşil sertifika yenilenebilir enerjiler için hedeflere ulaşmada öncü bir yol gösterici durumundadır. AB'nin Topluluk Stratejisi için Beyaz Sayfa'da belirttiği gibi; toplam birincil enerji tüketiminde yenilenebilir enerji oranını 2010 yılı itibariyle %6' dan % 12' ye çıkarmayı hedeflemektedir. Bu konuda çıkarılan direktiflere uyulmazsa, destek projeleri ile gerekirse yasal önlemler alınabileceği belirtilmektedir. RECS kaynak garantisi için tüm hükümetlerin açık standartlar yayımlaması gerektiğini belirtmektedir. Ancak ülkeden ülkeye sistemler değişmektedir. RECS uyum derecesi için kullanılan yenilenebilir enerjinin çeşidi, santralin kaç yıllık olduğu ve toplam kurulu kapasitenin açıklanması gerektiğini belirtmektedir. Bu amaçlara destek için RECS enerji üretiminde yeşil enerji sertifikası ile kuruluşlara sponsor olmaktadır.¹⁸

Bununla birlikte AB'nin düzenlediği bir standart olan ve AB ülkeleri için geçerli olan EMAS (Eco Management and Audit Scheme) programı vardır. Eko Yönetim ve Denetim Programı firmaların kendi bünyelerinde gerçekleştirdikleri faaliyet yerlerinde uygulanır ve çevre yönetim sisteminin dışardan değerlendirilmesi esasına dayanır. Bu sistemin gereklerini yerine getiren firmalar EMAS logosu almaya hak kazanırlar. Bu logoyu kazanan firmalar çevreyi koruma konusunda katkı sağladıklarını ifade etmiş olurlar. Buna göre kamuoyuna çevre ile ilgili konularda işletmelerin faaliyetleri hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir.¹⁹

Kyoto protokolü ile devreye girecek önlemler pahalı yatırımları gerektirmektedir, sözleşmeye göre, endüstriden, motorlu taşıtlardan, ısıtmadan kaynaklanan sera gazı yeniden düzenlenmeli, daha az enerji tüketen enerji sistemleri endüstriye girmeli, fosil yakıtlar yerine bio dizel yakıt kullanılmalı, çimento, demir çelik ve kireç fabrikaları gibi yüksek enerji tüketen işletmelerin atık işlemleri yeniden düzenlenmeli, termik santrallerde daha az karbon gazı çıkartan sistemler devreye girmeli, güneş enerjisinin önü açılarak nükleer enerji ön plana çıkarılmalı, fazla yakıt tüketen ve fazla karbon üreten daha fazla vergi alınmalıdır.

Altıncı Topluluk Çevre Eylem Programı 2001-2010 yılları için çevresel hedefleri saptamakta; buna göre sera gazları azaltılarak yapısal değişiklikler yapılmalı, ulaşım ve enerji sektörlerinde enerji tasarrufu sağlanmalı, daha ileri araştırma ve teknolojik gelişmeyle 2008 den 2010 yılına kadar 1990 düzeylerine göre emisyon %8 azaltılmalıdır. Çevre ile ilgili yasalar uygulamaya konarak bio-çeşitlilik kaybı durdurulmalı, birçok türün varlıklarını sürdürmeleri için Natura 2000 (*AB biyolojik çeşitlilik politikasının temel taşıdır. Bu ağ Avrupa'nın en önemli yaban hayatı alanları ve türlerini korumak amacıyla AB'nin kuş ve doğal ortam yönergelerince belirlenen koruma alanlarını kapsar. Natura 2000 halen AB 15 bölgesinin yaklaşık %18'ini kapsayan tek başına bir üye ülkeden daha büyük bir alanı oluşturur*) ağı tamamlanmalı, deniz çevresi ve kırsal arazileri korumaya yönelik girişimlerde bulunulmalıdır. İnsan sağlığına tehlike oluşturmayacak şekilde kimyasallarla ilgili risk yönetimi yapılmalı, su ve hava kalitesi korunup, gürültüyü azaltacak önlemler alınmalıdır.

---

¹⁸ Osman Tolga Yenice, Yeşil Sertifikalar AB için Anahtar mı? <http://www.resiad.org.tr/makaleler>, Erişim Tarihi, (06.12.2007).

¹⁹ Hatice Bektaş, 'Çevre Yönetim Sistemi Uygulamaları ISO 14000 ve EMAS', Çevre ve Mühendis Dergisi, Yıl:1997,Sayı:15,s.28-29.

Kaynak kullanımı vergilendirilerek, bütünlüklü bir ürün politikası stratejisi izlenerek artan geri dönüşüm ve atık önleme sistemi kurulmalıdır.

AB' nin Çevreden Sorumlu Komisyon üyesi Stavros Dimas'a göre; ara dönem değerlendirme raporları dikkate alınarak, Altıncı Çevre Eylem Programının ne kadar iyi işlediği değerlendirilirken gelecekte yaşanacak güçlükler de yer verilmektedir. AB bir yandan kendi emisyon azaltımı için mücadele ederken, diğer yandan 'Kyoto 2012' sonrası iklim değişikliği konusunda yapılacak işbirliği ile ilgili uluslararası tartışmaları etkilemeye çalışmaktadır. Brüksel Montreal Diyalogları (2005 yılı aralık ayında Montreal'de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı sırasında biri Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi diğeri Kyoto Protokolü kapsamında yürütülmek üzere Montreal Diyalogları başlatıldı. Her ikisinde iklim değişikliği konusunda gelecekte uluslararası program hakkında yürütülecek görüşmeleri ve resmi diyalogu teşvik etmeyi amaçlamaktadır). Sonucunun 2008 yılında başlayacak müzakerelerin dayanak noktası olmasını istemektedir. Dimas iddialı emisyon azaltma hedefleri ile karbon fiyatının uluslararası düzeyde belirlenmesi, küresel bir üst sınır konması ve ticaret politikasının oluşturulması için uğraşmaktadır. Bunun da şirketlerin yeni ürünleri kullanarak kâr etmelerine imkân verilip, yeni teknolojilerin pazara çekilmesi suretiyle gerçekleştirilebileceğine inanmaktadır. Dimas' a göre Programın yeni bir temiz teknoloji dalgası başlatması beklenmekteydi, ancak üye ülkelerin sanayilerinin üretimini bekledikleri karbondioksit miktarının yüksek olması daha fazla ödenek kullanımına sebep olmuş ve bu konuda daha sıkı davranılması gerekmiştir.²⁰

Son zamanlarda çevreye olan ilginin artmasının sebebi olarak gösterilen küresel ısınma aslında insanoğlunun hatalı davranışının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel ısınma insanlar tarafından atmosfere verilen gazların sera etkisi yaratması sonucu dünya düzeyinde sıcaklığın artmasıdır. Küresel ısınmanın dünya ekonomisine maliyeti konusunda farklı araştırmalar mevcuttur. Germar Institute for Economic Research'ün yaptığı araştırmaya göre; 2100 yılına kadar sıcaklığın sanayileşmeden önceki düzeyden 4 derece daha fazla olacak, bu ısı artışı dünyadaki yıllık üretimin %6-8 arasında düşmesine neden olacaktır. Bu 2002 fiyatları ile yıllık 20 trilyon dolarlık bir maliyet demektir. Ancak korumaya ne kadar geç başlanırsa maliyet o kadar artacaktır. European Commission's Directorate 'in araştırmasına göre ise 2020 yılına kadar yıllık maliyet 2000 fiyatları ile 26 trilyon dolar olacaktır. Nurdhous ve Boyer'in 2000 yılında yaptığı araştırmaya göre ise; küresel ısınmanın sadece 2 derece artması bile dünya ekonomisini olumsuz etkileyecek yıllık üretim %1,9 azalacaktır. Küresel ısınmanın sektörlere etkisine bakıldığında ise bunun kullanılan karbon miktarına göre değiştiği ortaya çıkmaktadır. Karbon yoğunluğunun fazla olduğu sektörlerde şirket markalarının değeri daha fazla risk altındadır. Örneğin havayolları, sektöründeki şirketler daha fazla karbon salınımı gerçekleştirdikleri için marka değerleri daha fazla risk altındadır. Havayolları sektörünü yiyecek, içecek üretimi sektörü ve akaryakıt

---

²⁰ Dimas Stavros, AB Türkiye Görünüm, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu Dergisi, Temmuz-Ağustos, Sayı,4,2006,s.8-9.

sektörü izlemektedir. Diğer yandan Bankacılık sektörü küresel ısınmadan en çok etkilenen sektörlerden biri olmaktadır, çünkü diğer sektörlerle bağlantılı bir sektördür. Dünya Enerji Konseyinin yaptığı araştırmaya göre yenilenebilir enerji pazarının büyüklüğü 2020'ye kadar 1,3 trilyon euro'ya ulaşacağı için bu alana yatırım yapan şirketleri finanse eden bankalar bu pazarın büyümesinden olumlu etkilenecektir. Bankalar iklim bağlantılı yatırım ve kredi risklerinin yönetiminde önemli role sahip olacak, ancak karbon yoğun sektörlerdeki şirketlerin kredi risklerinden olumsuz etkileneceklerdir. Petrol, gaz, kömür gibi ürünlerin fiyat elastikiyeti ve iklimle doğrudan ilişkili ürünlerde yaşanacak sorunlar finans sektöründe projeksiyon yapmayı güçleştirmektedir. Bu sektör için önümüzdeki dönem belirsizliklerle dolu gözükmektedir. Yine aynı şekilde küresel ısınmanın etkilerinden en fazla etkilenecek sektörlerin başında sigortacılık sektörü gelmektedir. Uzmanlara göre iklim değişikliği nedeniyle oluşan sel, hortum, kasırga gibi afetler nedeniyle sektör risk altında bulunmaktadır. Hatta sigorta fiyatlarının aslında olması gerekenden %30 daha düşük olacağı varsayılmaktadır. Küresel ısınmadan etkilenecek diğer bir sektör ise tarım sektörüdür. Kısa dönemde bu sektörün olumlu etkileneceği düşünülmektedir. Sıcaklık artışının çoğu mahsule olumlu etkisinin olabileceği tahmin edilmekte, özellikle kuzey ülkelerinde tarım sektöründe verimlilik artışı olacağı beklenmektedir. Ancak bu ısı artışı sonucu oluşan afetlerin diğer yandan üretimi olumsuz etkileyeceği söylenebilir. Fotosentez nedeniyle karbondioksit salınımının tarım sektörünü olumlu etkilemesi de bir başka dikkat çekici gerçektir. Yine de ayrı ekonomik açıdan tarım sektöründe talep elastikiyetin az olması da mahsullerdeki azalmanın sektör açısından sorun olmamasına neden olmaktadır. (Tarımsal mahsullerdeki azalışa karşın gıda ürünlerinin fiyatı artacağı için kazançlar olumlu etkilenecektir.)²¹

3. AB'nin çevre politikası ilkeleri ve politika araçları

a) Çevre Politikası ilkeleri

Amsterdam Anlaşmasınının 174 (2) maddesi Avrupa Çevre Politikasının dayanacağı üye ülkelerin somut yükümlülüklerine entegre edilmesi gereken ve gelecekte oluşacak mevzuatın yorumlanmasında yol gösterici bir araç olarak hizmet edebilecek ilkeleri sıralamaktadır. Bunlar sırasıyla:²²

Bütünleyicilik İlkesi: Çevre korumasının diğer politikalarla entegre edilmesi ilkesidir.

Yüksek Seviyede Koruma İlkesi: Topluluğun bütün kurumları; Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi aldıkları kararlarda çevre politikalarını hesaba katarak hareket etmelidirler.

İhtiyat İlkesi: Herhangi bir karar alınmadan önce karardan doğacak etkilerin çevreye olan etkisi test edilmeden tedbir alınmasıdır. Bu ilke ilk kez Maastricht Anlaşması'na dahil edilmiştir.

Önleme İlkesi: Zararın tam olarak etkisinin çıkmasından önce gerekli önlemlerin alınmasıdır.

²¹ Şeyma Öncel Bayıksel, En Büyük Darbe Hangi Sektöre, Capital Dergi, Mart, 2007, s.22-24.

²² Armağan Candan, AB'nin Çevre Politikası, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, Ekim, 2003, s.7.

Kaynakta Önleme İlkesi: Çevresel zarar öncelikle kaynağında ödenmelidir. Topluluk mevzuatı bu ilkeyi özellikle su ve atık sektörlerine uygulamakta olup, atıkların mümkün olduğunca üretim yerine yakın bir yerde bertaraf edilmesi gerekmektedir.

Kirleten Öder İlkesi: Bu ilke ilk Çevre Eylem Programı'nda belirtildiği gibi Topluluk çevre politikasının temel taşıdır. Kirletenlere sebep oldukları kirlilik ile mücadelenin bedelinin ödettirilmesi esastır. Çevreyi kirletenleri kirliliği azaltmaya ve daha az kirleten ürün ve teknolojiler bulmaya teşvik etmektedir.

b) Çevre Politika Araçları

AB'nin kullandığı çevre politikaları politikanın çevre kirliliğine hangi aşamada müdahale edildiğine göre değişmektedir. Bazen amaç oluşan zararın ödetilmesi iken, bazen de zararın oluşumunu önlemeye yöneliktir.

Çevre Politikasının yönetiminde Avrupa Birliği Mali ve Teknik olmak üzere iki tür araç kullanır. Mali araçlar LIFE programı çerçevesinde gerçekleşmekte, teknik araçlar ise eko-etiketleme, çevre için topluluk programı ve denetleme kamu ve özel sektör projelerinin çevreye etkilerini değerlendirme sistemleri ve üye ülkelerde çevre teftişlerinde başvurulacak kriterler şeklinde olmaktadır.²³

Avrupa Yatırım Bankası çevre korunması ile ilgili kaynaklar sağlarken, bu kaynaklar yetersiz kalmış başka finansman kaynaklarına da ihtiyaç duyulmuştur. Bu araçlar kirleten öder ilkesinin işletilmesi, birlik bütçesi ve bazı çevre vergileri ile desteklenmektedir. Ayrıca bazı yapısal fonlar ve Uyumlaştırma Fonu (Maastrich anlaşması ile)da bu mali desteğe katılmıştır. 28 Haziran 1984 tarihli tüzük ile topluluğun çevresel etkinliklerinin karşılanması için “Çevre için Topluluk Hareketleri” oluşturulmuştur. Amacı Topluluğun sadece çevresel etkinliklerinin parasal olarak desteklenmesidir. Bu kaynakların aktarımının komisyon tarafından onaylanması ve kullanımlarının bu amaçla kullanılacak bir danışma komitesi tarafından denetlenmesi gerekmektedir.²⁴

Bunun dışında LIFE programı oluşturulmuştur. Bu programın amacı çevre konusunda bir topluluk hukukunun ve politikasının gelişmesini sağlamaktır. LIFE diğer topluluk hareketlerinden farklı olarak aynı zamanda Üçüncü Dünya ülkelerinin de çevre politikalarını desteklemektedir. Bu destek üçüncü dünya ülkelerinin konu ile ilgili yaptıkları projelerin desteklenmesi şeklindedir. Bu bağlamda LIFE doğal yaşamı, çevreyi ve üçüncü dünya ülkeleri ile ilgili faaliyetlerini üç ana başlık altında yürütmektedir: “LIFE Nature”, “LIFE, Environment” ve “LIFE-Third Party”. Bu başlıkların ortak noktası sadece LIFE’ın değil, projeyi geliştiren birimlerin de finansmana ortak olması gereğidir.

Çevre ile ilgili olarak kullanılan fonlara bakıldığında 1992'e kadar FEOPA (Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu), FSE (Avrupa Sosyal Fonu) ve FEDER fonunun (Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu) kullanıldığı görülür. Daha sonra bunlara yukarıda değindiğimiz Uyumlaştırma Fonu da eklenmiştir. Bu fonların kullanılma amaçları arasında çevre koşullarının iyileştirilmesi birinci sırayı almamakta ancak bu

---

²³Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, AB'nin çevre politikaları, www.deltur.cec.eu.int, Erişim Tarihi (02.04.2006)

²⁴Selcan Serdaroğlu, “Avrupa Bütünleşmesine Katkıda Bulunan Bir Faktör Olarak Çevre Politikası”, Dünden Bugüne AB, Der.; Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut, 2003, s.299.

fonların kullanıldığı sektörlerde, kamusal bir çevre bilincinin oluşturulmasındaki rolü bu bağlantının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Çevre politikası aracı olarak vergi salınması ise, bazı üretim ve tüketim davranışlarının çevreye negatif dışsallıklar yaydığı gerçeğine dayanmaktadır. Bu gibi dışsallıklar sosyal maliyet olarak nitelendirilir ve tüketime konu olan mal ve hizmetler üzerine vergi konulması ya da sosyal maliyeti olan üretim sürecinin çeşitli aşamalarının vergilendirilmesi şeklinde içselleştirilebilir. Uygulamada çevreye zararlı atıkların vergilendirilmesiyle mükellef üzerindeki vergi yükü zarar verici davranışın azaltılmasına neden olmak amacıyla arttırılır. Vergi yükünün artması ile mükellefler bu uygulamadan kaçınarak kendilerine vergi avantajı sağlayacak alternatif üretim teknikleri yada tüketim için ikâme malları bulmaya yönelecektir.²⁵

Çevre vergileri hizmet etikleri amaca göre: a)Maliyeti kapsayan harçlar (çevresel kaynakların izlenmesi, kullanımın kontrol edilmesi amacıyla bu kaynağı kullananların kullanma maliyetine katlanması şeklindedir), b)Çevreye zararlı faaliyete yönelik vergiler (mali amaç güdülmemektedir.), c)Mali amaçlı çevre vergileri olarak sınıflandırılmıştır. Çevre vergisi türleri enerji vergileri (fuel oil, doğalgaz, kömür, elektrik, benzin, motorin) taşımacılık vergileri, kirlilik vergileri (kirliliği su emisyonları ile katı atık ve gürültü üzerinden alınmaktadır ve doğal kaynak vergileridir. (değerli maden ve petrol) AB ülkelerinde çevre vergilerinin gelişimine bakarsak; 1980-1999 döneminde çevre vergilerinin toplam vergi gelirleri ve GSMH içindeki payının nispi önemi artmıştır. 1980' de çevre vergilerinin GSMH içindeki payı %2,24 iken 1999' da %2,84 olmuştur. Toplam çevre vergisi hasılatı GSMH ve toplam vergi gelirlerine göre daha yüksek artış göstermiştir. AB'de Toplam vergi hasılatı içinde Çevre vergisi hasılatı %5,84' ten %6,72' ye yükselmiştir. 1999 yılı için Çevre vergilerinin dağılımına bakarsak, %76,93 ile enerji vergileri en yüksek payı almakta, bunu %20,57 ile taşımacılık vergileri izlemektedir.²⁶ Yıllar itibari ile enerji ürünlerinden alınan vergilerin arttırılması hedeflenmekte, bazı üye devletlerden bugüne kadar vergiden muaf olan enerji ürünleri için vergi konması istenmektedir.

Parasal olarak verilen mali desteklerin yanında AB'de çevre ile ilgili sanayicilerin uyması gereken bazı sınırlar da konulmuştur. Bunlardan biri eco-label çevre standardıdır. 1992 Konsey kararıyla uygulamaya sokulan bu standardın amacı çevreyi olumsuz etkileyen unsurların azaltılmasıdır. Bunun yanı sıra tüketicilere ürünler hakkında bilimsel verilere dayanan bilgiler sunulmalıdır. Eco-label'ler çevre standartının kullanılması için dikkate alınacak kriterler AB Komitesi tarafından tanınır ve standarttan faydalanan üreticiler yıllık aidat öderler. Standartlar Komisyonun üye devletlerin temsilcilerinden oluşan bir komiteyle ortaklaşa belirlediği ölçütler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bunun dışında Eco-audit uygulaması da yapılmaktadır ki bu firmaların çevre koruma önlemlerinin etkinliğini çevre mevzuatına göre denetlemesi anlamına gelmektedir. Buna göre sanayi firmaları önce kendi buldukları çevreyi ve uyguladıkları araçların etkinliğini denetlemeli ve sonucu kamuoyuna duyurmalıdırlar.²⁷ Sanayi sektöründeki şirketlerin bir topluluk eko yönetim ya da denetim planına gönüllü katılmasına izin veren eko-denetim tasarısı ile ilgili

²⁵ Emrah Ferhatoğlu, Avrupa Birliğinde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri, e-yaklaşım, Sayı; 3, Ekim 2003, s.2.

²⁶ Ferhatoğlu, age, s.3-5.

²⁷ Serdaroğlu, age, s.301-302.

---

yönetmeliğin amacı önleyiciliktir. Bu tasarıya göre şirketler kendi üretim alanları için yönetim sistemleri kurarlar. Daha sonra bu sistemlerin etkinliğinin objektif ve periyodik olarak değerlendirilmesi ile sisteme katılan şirketler tarafından kamuoyuna sunulması söz konusudur.²⁸

Program aynı zamanda yetkililer ve sanayi arasındaki işbirliğinin geliştirilmesini hedeflemektedir. Çevresel performansın istenilen ölçüde gelişmesi için sanayi kesiminin topluluk çevre örgütleri ile beraber çalışması ve yetkililerle işbirliği içinde olması gerekir. Bu açıdan Aarhus sözleşmesi; geliştirilmiş şeffaflık, çevre ile ilgili bilgiye erişim ve çevre ile ilgili alınacak kararlara halkın katılımı konusunda bir dizi taahhüt içermektedir. Bu sözleşme de altı çizilen noktalardan biri bir insan hakkı olarak çevre kurallarına dair bilgiye ulaşmanın önemi, diğeri ise kamunun katılımı ile sürdürülebilir ve çevreye uyumlu gelişme konusunda adalete ulaşımıdır. Bilginin sağlanması konusunda son tarihler ve bilgiye ulaşmak konusunda kesin hak ve sorumluluklar ortaya konmaktadır. Bunun dışında çevre konusundaki bilgilere ulaşım direktifi (çevreye ilişkin bilgilere ulaşma konusunda ilke ve kuralları açıklar), çevresel etki değerlendirme direktifi (çevreye ciddi etkileri olma ihtimali olan projelerin potansiyel etkileri konusunda değerlendirilebilmeleri için temel gereksinimleri açıklar) ve raporlama direktifleri (istenen bilginin Komisyona iletilmesi ile ilgili olarak sektörel bazda rapor verilmesi zorunluluğunu içerir) vardır.²⁹

Diğer yandan Kopenhag yakınlarında kurulan Avrupa Çevre Ajansı Komisyona ve ulusal mercilere çevre ile ilgili yasaların ve önlemlerin hazırlanıp uygulamaya konması için gerekli teknik, bilimsel ve ekonomik bilgiyi sağlar. Ajans üçüncü ülkelere açık bir organ olduğundan çevre konusunda izleme ve bilgi toplamaya dönük bir Avrupa ağı gibi davranmaktadır. Komisyon mevzuatın üye devletler tarafından ulusal hukuka aktarılmasını denetler, topluluk hükümlerini tam olarak yerine getirmeyen ya da çevreyle ilgili yerel önlemleri bildirmeyen üye devletlere hukuksal işlem başlatır. Komisyon vatandaşla işbirliği yapar, bir vatandaşın şikayet aldığı anda gerçeği anlamak için araştırma başlatır, topluluk hukukunun ihlal edildiğini düşünürse gerekli prosedürü uygular. BM Aarhus Konvansiyonuna göre kamu görevlilerince elde tutulan bilgiyi alma ve yayma özgürlüğü garanti edilir ve çevre ile ilgili bilgilerin kamuya açılacağı ifade edilir.³⁰ Avrupa Çevre Ajansı (AÇA) çevre ile ilgili karşılaştırılabilir verileri bir araya getirip, dağıtma amacı gütmektedir. Uygun ve etkili çevre politikaları oluşturma için topluluk ve üye ülkelere gerekli bilgileri sağlayan Ajans çevre konusunda güvenilir bilginin yayılmasını temin etmektedir.³¹ AÇA'nın görevleri çevrenin niteliği ve hassaslığı ile ilgili verilerin toplanması, kaydedilmesi ve değerlendirilmesidir. Ajans Üye ülkelere etkin çevre politikasının oluşması için gerekli bilgileri verir, çevrenin korunması ile ilgili yapılan uluslararası programlara bu bilgileri aktarır. Bilgi toplanmasında öncelikli alanlar havanın niteliği ve atmosfere bırakılan gazlar, suyun niteliği ve atıklar, toprakların durumu ve kullanımı, gürültü kaynakları, çevreye zararlı tehlikeli kimyasal maddeler, kıyıların korunması, atık yönetimi gibi konulardır. Ayrıca farklı ekonomik sektörlerin çevreye olan etkisi de değerlendirilmektedir. Birlik içinde veri toplamak ve bilgilendirmek için EIONET

---

²⁸ Nicholas Moussis, AB Politikalarına Giriş Rehberi, İstanbul, Mega Yayını, 2004, s.344.

²⁹ İkv, age, s.8

³⁰ Moussis, a.g.e, s.345-346

³¹ Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, a.g.m, s.3

ağı oluşturulmuştur. Diğer yandan beş yılda bir çevrenin durumu ve ileriye dönük çevre bilgilerini içeren DOBRIS raporu hazırlanmaktadır.³²

Avrupa Birliği gönüllü katılıma mevzuattan daha fazla önem vermektedir, AB mevzuat oluşturulması konusunda sanayi ile işbirliği yapmak, çevre konusunda AR GE çalışmalarına mali destek vermek ve çevresel performansı artıran firmaları desteklemek gibi uygulamalarla iş dünyasının katılımını sağlayarak çevre bilincinin oluşturulmasını amaçlamaktadır. Binlerce firma EMAS adlı projeye üye olarak düzenli çevre raporları yayınlamaya başlamıştır. Ayrıca çevre dostu ürünlerin taşıdığı “eko-etiket” uygulaması, tüketicilerin bu ürünleri üreten firmaları tercih etmelerini sağlamıştır.³³

4. Türkiye Çevre Politikası ve AB Çevre Mevzuatına Uyum Süreci

Türkiye çevre kirlenmesi ile ilgili kavramları 1970’ li yıllarda AB’nin aynı yıllarda bu sorunla karşı karşıya kalmasıyla oluşturmuştur. 2000 yılına kadar yapılan Kalkınma planlarında ise çevre ile ilgili değerlendirmeler hep ikinci planda kalmış, planlar hep ulusal kalkınma çabalarının çevresel politikalarla zedelenebileceği ihtimaline dayalı olarak oluşturulmuş, ancak sekizinci beş yıllık kalkınma planı ile çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikalar ve alınan kararların Avrupa Birliği normları ve uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi çalışmalarına yer verilmiştir. Türkiye’nin çevre politikasının şekillenmesinde hazırlanan Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Programının önemli yeri vardır. Bu programın hedefleri arasında kirliliğin önlenmesi, çevre altyapı ve hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, yenilenebilir kaynakların kullanımının teşvik edilmesi ve çevre ile ekonomiyi birlikte sürdürülebilir kılacak politikaların oluşturulması yer almaktadır.³⁴

AB ile kurumsallaşmaya başlayan, birliğe üyeliği söz konusu olan aday ülkelerin yerine getirmeleri gereken kriterler 1993 Kopenhag Zirvesinde belirlenmiş ve Kopenhag Kriterleri olarak isimlendirilmiştir. Ekonomik, siyasi ve AB Müktesebatının benimsenebilmesi olarak sınıflandırılan kriterlerden Müktesebat kısmında yer alan 31 başlık içersinden 22 no’lu başlıkta yer alan “Çevre” başlığıdır. Aralık 1999’da gerçekleştirilen AB Helsinki zirvesinde Türkiye’ye resmi olarak aday ülke statüsü verilerek genişleme sürecine dahil edilmiştir. Türkiye’ye adaylık statüsünün verilmesiyle AB Müktesebatına uyum süreci başlamıştır. AB bu süreç içinde Türkiye’nin Kopenhag Kriterlerine uyumu ve AB Mevzuatının üstlenilmesi için 2000 tarihinde Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) hazırlamıştır. Türkiye’nin kısa ve orta vadede gerçekleştirmesi gereken önceliklerini ve katılım hazırlıklarının koşullarını ortaya koyan KOB ardından Türkiye tarafından hazırlanan 19 Mart 2001 tarihinde AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program kabul edilerek diğer sektörlerle birlikte çevre alanında da uyumlaştırma çalışmalarına başlanmıştır.

---

³² Serdaroğlu, a.g.m, s.289-290.

³³ European Commission ,Choices For A Greener Future:The European Union and The environment, Office for Official Publication of the European Communities.<http://www.europa.eu.int/comm/environment>, Erişim Tarihi (29.03.2006)

³⁴ Uğur Yıldırım, Sevim Budak, Son gelişmeler Işığında Avrupa Birliği Çevre Politikasında Değişimler ve Türkiye’nin Politik Yaklaşımı, Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt 13, Sayı 12, 2005, s.197-199.

KOB’de Çevre başlığı altında şu hedefler belirlenmiştir; müktesebatın uyumu için direktifler özelinde ayrıntılı bir uyum programının benimsenmesi, çevresel etki değerlendirme direktifinin iç hukuka geçirilmesi ve yatırımları finanse etmek için her yıl için, gerçekçi kamu ve özel sektör finansman kaynakları ile uyum maliyeti tahminlerine dayanan direktifler özelinde bir plan geliştirilmesi. Avrupa Birliği Komisyonu aday ülkelerin AB müktesebatına uyum çalışmalarını her yıl değerlendirmekte ve her aday ülke için bir ilerleme raporu hazırlamaktadır. 2001 Türkiye ilerleme raporunda ise Türkiye’nin çevre ile ilgili durumu hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre; Türkiye hava kalitesi, su kalitesi, doğanın korunması, endüstriyel kirlilik risk yönetimi, gürültü, nükleer güvenlik gibi konularda Müktesebata uyum sürecinde önemli bir gelişme kaydetmemiştir. Çevre Bakanlığının yerel düzeyde örgütlenmesi için yasal düzenleme yapılmıştır. Tehlikeli kimyasallar yönetmeliğinde yapılan değişikliklerle bazı risk ve güvenlik tanımları, semboller yeniden düzenlenmiştir. Çevre yasasında değişiklik tasarısı hazırlanması ve bu taslakla sürdürülebilir gelişme ilkesinin Stratejik çevresel etki değerlendirme usulünün, bilgiye erişme ve kirliliği önleme fonu ile ilgili düzenlemelerin getirilmesi amaçlanmaktadır. Hava kalitesinin korunması, atık yönetimi, su kalitesi ve yönetimi konularında ciddi sorunlar bulunmaktadır. Türkiye’nin doğada biyolojik çeşitliliği koruma konusunda dikkatli olması ve mevzuatını AB ile uyumlu hale getirmesi gerekmektedir. Endüstriyel kirlilik kontrolü ve risk yönetimi konusunda AB Mevzuatı doğrultusunda düzenleme yapılmalıdır. Nükleer güvenlik konusunda da uyumsuzluklar söz konusudur. Radyasyondan korunma konusunda Türkiye Atom Enerji Kurumu gerekli düzenlemeleri yapmaktadır. Türkiye’deki çevre yatırımları çevre mevzuatına uygun olmalı, çevre düzenlemelerinin uygulanması için yetişmiş eleman ve ekipman eksikliği giderilmelidir. İdari kapasite ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde güçlendirilmeli, kuruluşlar arasındaki yetki görev belirsizliği giderilmelidir.³⁵

Diğer yandan 14 Nisan 2003 tarihinde AB tarafından yeniden gözden geçirilmiş KOB çerçevesinde Türkiye’nin çevre alanındaki kısa ve orta vadeli öncelikleri yeniden belirlenmiş, 2002 yılı ilerleme raporunda belirlenen ilave çalışma gerektiren öncelik alanları ve bu öncelikleri uygulamasında yardımcı olacak mali imkanlar ve bunun şartları ortaya konmaktadır. Hedefler şöyle özetlenebilir; müktesebatın iç hukuka aktarılması için bir program kabul edilmesi, yatırımların finansmanına yönelik kamu ve özel kesimden sağlanacak gerçekçi finansman kaynaklarına dayalı bir plan geliştirilmesi, çevresel etki değerlendirme direktifinin etkili biçimde uygulanması, sınır aşan sulara ilişkin işbirliğinin su çerçeve direktifi ve AT’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere uygun olarak geliştirilmesi, kurumsal idari ve denetim mekanizmasının güçlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin diğer bütün sektörel politikaların tanım ve uygulamalarına entegre edilmesidir.³⁶ 25 Temmuz 2003 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Türkiye’nin AB Müktesebatının Üstlenilmesine ilişkin gözden geçirilmiş ulusal programının çevre alanında gerçekleştirilen faaliyetlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Türkiye devam etmekte olan AB uyum sürecinde 2003 yılında Avrupa Çevre Ajansının (AÇA) üyesi olmuştur. AÇA’nın bir üyesi Çevre Orman Bakanlığı ulusal AÇA faaliyetlerinin verimli bir şekilde yürütülmesi ve raporlamanın yapılması için ulusal EOINET yapısını oluşturmuştur. Türkiye’de şu anda çevresel raporlama alanında önemli

---

³⁵ Tüsiad,a.g.m.s.32-33.

³⁶ Avrupa Topluluğu, Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi, Nisan 2003.

ölçüde kapasite oluşturulmaktadır. Türkiye’de birçok farklı kurum ve kuruluş kurumsal, ulusal, uluslararası ihtiyaçları karşılamak üzere her biri kendi uzmanlık alanında veri üretimi ve raporlama yapmaktadır. Bu kurumlar mevcut ulusal EIONET yapısına dahil edilmişlerdir.³⁷

- MEDA Fonundan desteklenen Türkiye Çevre Mevzuatının İncelenmesi Projesi 2002 yılında tamamlanmıştır. Proje kapsamında mevcut çevre mevzuatının AB mevzuatı ile karşılaştırılması, eksikliklerin saptanması ve yatırımı gerektiren direktifler bazında yatırım maliyetlerinin hesaplanması çalışmaları yapılmıştır.

- Sürdürülebilir Kalkınma ilkelerinin tüm diğer diğer sektörel politikaların tanımlarına ve uygulamalarına entegrasyonu hususunda proje fişi hazırlanmış olup, uygun bir zamanda mali işbirliği programlamasına sunulması öngörülmektedir.

- Çevre Kanununda değişiklik yapılmasına ilişkin kanun tasarısında çevresel bilgiye erişim konusuna yer verilmiş, bunun için Çevre Alanında Kapasite Geliştirilmesi projesi kapsamında ele alınan çevresel bilgiye ulaşım için veri tabanının oluşturulması ve idari yapının geliştirilmesi için personel eğitimi çalışmaları yapılacaktır.

- Çevre mevzuatı kapsamında raporlamaya ilişkin düzenlemeler mevzuata uyum uygulama ve alt yapı çalışmalarının başlaması sonrası ele alınacaktır.

- Ulusal programının öncelikleri arasında su kalitesinin iyileştirilmesi, atık yönetiminin etkinleştirilmesi, hava kalitesinin iyileştirilmesi, çevresel gürültü yönetimi, kimyasallar yönetimi genetik olarak yapısı değiştirilmiş organizmalar, nükleer güvenlik, çevresel etki değerlendirme sürecinin güçlendirilerek etkinleştirilmesi ve Stratejik Çevresel Değerlendirme Direktifine uyum sağlanması konuları yer almaktadır.³⁸

Türkiye’nin 2004 yılı için hazırlanan Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkındaki Raporda ise çevre konusunda gelişmenin olduğu alanların başında çevresel etki değerlendirmesi ile yeni bir yönetmelik ile bilgiye erişim hakkını düzenleyen bir yasa ile yönetmeliğin kabulü gelmektedir. Türkiye’de ilave olarak Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesini onaylanarak petrol ve dizel yakıtları ile ilgili birden fazla idari işlem kabul edilerek, yeni binek otomobillerin karbondioksit emisyonları ve yakıt ekonomisi hakkında tüketicinin bilgilendirilmesi konusunda mevzuat oluşturularak çevrenin korunması yönünde ilerleme sağlanmıştır. Atık yönetimi alanında da bazı gelişmeler sağlanmış, ambalaj atığı atık yağlar ile liman ve barınak atık toplama tesislerinin yönetimi, pil ve akümülatörlerle ilgili bir düzenleme kabul edilmiştir. Diğer yandan yabancı türlerin sınır ötesi ticaretine ilişkin CITES Sözleşmesinin uygulanmasına dair yönetmelikte değişiklik yapılmış, deney hayvanlarının üretimi ve bunlarla ilgili laboratuvarların denetimi ile ilgili yönetmelik kabul edilmiştir. Bununla birlikte raporda hava kalitesi, su kalitesi ve doğanın korunması alanında sınırlı gelişmeler kaydedilmiştir. Yine kimyasallarla ilgili bazı kimyasalların pazarlanmasının ve kullanılmasının yasaklanması ile ilgili bir kararname kabul edilmiş olmasına rağmen sınırlı gelişmeler sözkonusudur. Nükleer güvenlik ve radyasyondan korunma konusunda da sınırlı gelişmeler söz konusudur. Öte yandan rapora

---

³⁷ Avrupa Çevre Ajansı Öncelikli Veri Akış Raporu, www.çevreorman.gov.tr, Erişim Tarihi (10.10.2007)

³⁸ İKV, a.g.e., s.22-23

---

göre endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi alanında bir gelişme kaydedilmemiştir. Yine çevresel konuların çevreyi etkileyen sektörlerle entegrasyonuna dair herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. AB Su Çerçeve Direktifi incelenmeli ve yetki çatışmaları ortadan kaldırılmalıdır. Doğa korumada da birçok yönetmeliğin kabulüne rağmen yasal uyumlaştırma çok düşük düzeyde kalmıştır. Hava kalitesi ile ilgili olarak Türkiye Kyoto sözleşmesini de henüz onaylamamıştır.³⁹

Türkiye hem EKI (sera gazı salımlarını azaltma konusunda birinci derece sorumlu) ülke grubuna hem de EKII (AGÜ'lerin salımlarını azaltması için finansal ve teknik destek sağlayacak) ülke grubuna dahil edilmesi nedeniyle yükümlülüklerini yerine getiremeyeceği kaygısıyla sözleşmeye taraf olmamıştır, ancak daha sonra EKI den çıkartılması ve sosyalist ülkelere sağlanan kolaylıklardan faydalandırılması durumunda EKI ülkesi olarak sözleşmeye taraf olabileceğini belirtmiştir. Taraflar Konferansında Türkiye'nin EKII den çıkartılması kabul edilmiştir. Türkiye'nin sera gazı emisyonu envanteri ilk olarak 1990-1997 yılları için hazırlanmıştır. 1990'da sera gazı emisyonu toplamı 200.7 milyon ton iken 1997'de bu rakam 271.176 olmuştur. Türkiye'nin taraf olabilmesi için 1990 düzeyindeki rakama geri dönmesi gerekir. 1990-1999 dönemi için kömür, petrol ve doğalgaz yakıt gruplarında artış gözlenmekte, kömür kullanımı sonucu oluşan CO2 emisyon artışı petrol ve doğal gazla göre fazla olmaktadır. Genel toplam içinde yakıt kullanımı ve toplam CO2 emisyonu üretme oranlarına bakıldığında 1999 yılı için kömür kullanım oranı toplam içinde %33,4 'lük bir paya, petrol ise %48.93'lük bir paya sahipken, doğalgaz %17.64'lük bir paya sahiptir. CO2 emisyon miktarının toplam içindeki payı ise kömür için %44.16, petrol için %42.36, doğalgaz için % 13.48 olmuştur. Sektörler arasında CO2 emisyonu açısından en büyük payı enerji ve çevrim sektörü (özellikle kömür ve doğalgaz ile çalışan santrallerin kurulması) almaktadır. Bu sektörün toplam içinde %40,70'lik bir payı varken, imalat sanayi ve konut sektörleri %23.92'lik pay ile ikinci sırayı almaktadır. Kişi başına CO2 emisyon oranlarını karşılaştırırsak; 1999 yılında Türkiye için gerçekleşen miktar 2.75 ton iken bu rakam dünya ortalamasının bile altında kalmıştır (dünya ortalaması 3.83). OECD ülkelerinde bu rakam 10.59, AB ülkelerinde ise 8.26'dır. Bu değerler Türkiye'nin yaklaşık üç katı seviyesindedir.⁴⁰ Çevre Bakanlığında yapılan açıklamaya göre, Türkiye'nin dünya gaz salınımı oranı %04' dür ve 31. sırada yer almaktadır. Açık Toplum Enstitüsü tarafından desteklenen bir araştırmaya göre ise, karbondioksit gazı salınımlarında Türkiye 30 Avrupa Birliği ülkesi arasında 7. sırada bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası iklim Değişikliği Panelinin 2007 başından bu yana hazırladığı son raporuna göre, Türkiye' de 1990-2004 arasında emisyon artışı %55 düzeyinde gerçekleşmiş, 30 ülke arasında Türkiye 23.sırada yer almıştır.⁴¹

Öte yandan günümüzde çevre politikalarının uygulanması aşamasında karşılaşılan en önemli sorun söz konusu politikaların maliyetinin bütçe üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerdir. Özellikle Türkiye gibi yeterli sermaye birikiminin olmadığı ülkelerde kalkınmayı engellemeden çevreyi korumak güçtür. Türkiye'de çevrenin korunması ile ilgili gelirler genel bütçeden ya da çeşitli fon kaynaklarında karşılanmaktadır. Ancak genel bütçenin

---

³⁹ Yıldırım, a.g.m., s.201-203.

⁴⁰ Karakaya, a.g.m., s.8-11.

⁴¹ Karbon emisyonu en çok Malezya'da arttı, <http://www.iciciconference.com>, Erişim Tarihi, (06.12.2007).

yetersizliği ve fon kaynaklarının düzensiz oluşu nedeniyle kaynak miktarı yetersiz kalmıştır. Türkiye’de çevre politikalarının finansmanı için kullanılan uluslararası kaynaklar arasında Dünya Bankası, BM Kalkınma Fonu, Avrupa Yatırım Bankası gibi kurumlar yer almaktadır. AB Kaynaklı başlıca finansman mekanizmaları ise LIFE (çevre alanında Türkiye’ye açık olan çok ülkeli programlar) ve MEDA Fonu (AB kriterlerini karşılması için Türkiye’ye yardımcı olan katılım öncesi mali yardım) kapsamında sağlanan desteklerdir. LIFE Programı kapsamında 1996’dan beri 6-7 milyon euro’luk destek almıştır.⁴² Avrupa Birliği tarafından aday ülkelerde çevre alanında uygulamaya dönük altyapı yatırımlarının gerçekleşmesine yönelik sağlanan fonlar ISPA Fonlarından oluşmaktadır. ISPA Fonları Orta ve Doğu Avrupa için önerilmiş olup, 2000-2006 dönemi için toplam 1 milyar euro’luk bir kaynak sağlamaktadır. ISPA Fonları çerçevesinde AB tarafından aday ülkede gerçekleştirilecek altyapı yatırım projelerinin maliyetlerinin %75’i hibe olarak karşılanmaktadır. Halihazırda Türkiye ISPA ve benzeri özellikler taşıyan bir AB mali kaynağından faydalanmamaktadır. AB tarafından 2000-2003 döneminde sadece ISPA Fonundan on aday ülkeye sağlanan yardımlar 4.292 milyon euro iken, aynı dönemde Türkiye’ye verilen mali yardım 698 milyon euro olmuştur.⁴³

Ancak çevre maliyetlerinin yalnız uluslararası finansman ile karşılanabilmesi imkansızdır; üretim ve tüketim alışkanlıklarının değiştirilip, çevre korumanın özendirilmesi gerekir. Bu durum gelişmiş ülkelerde yaygın bir şekilde uygulanan ekonomik araçların kullanılması yolu ile çevre maliyetlerinin içselleştirilmesi ve bütçeye yük olmadan çevrenin korunmasını gündeme getirmektedir. 1983 tarihli çevre yasasında ekonomik araçların temelini oluşturan “kirleten öder ilkesi” açık bir şekilde yer almasına rağmen, bu ilkenin hayata geçirilmesi için herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Türkiye’de AB ya da OECD ülkelerindeki anlamıyla Çevre Vergileri uygulama alanı bulmamaktadır. Bu ülkelerdeki çevre vergileri üzerine kondukları mal ve hizmetin maliyetini arttırarak üretici ya da tüketici birimleri, çevreye zararlı olmayan faaliyetlere yönlendirirken, aynı zamanda teknolojik gelişmeyi de sağlamaktadır. Bu nedenle bu ülkelerdeki çevre vergileri ilk planda “yönlendirmek ve denetlemek” amacı, ikinci aşamada “mali amaç” gütmektedir. (AB’de çevre vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı %6.72 olup, çevre vergisi hasılatının %76’ sını enerji vergileri, %20’ sini taşımacılık vergileri oluşturmaktadır) Türkiye’de Çevre Temizlik Vergisi dışında böyle bir vergi yoktur. Çevreye olumlu katkıları olabilecek Motorlu Taşıtlar Vergisi, Özel Tüketim Vergisi ile Taşıtlar Alım Vergisi çevre vergileri grubuna dahil edilebilecek vergiler olarak kabul edilir. 1991-2001 döneminde Akaryakıt tüketim vergileri hızla yükselmiş, bu yükselişte vergi oranlarının sürekli artışı ile akaryakıt fiyatlarının sürekli olarak yükselmesi etkili olmuştur. Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Taşıtlar Alım Vergisi de bu dönemlerde yükselmiştir.⁴⁴

---

⁴² Gürdoğar Sarıgül, AB Türkiye Görünüm ,Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu yayını,Sayı:4, Temmuz-Ağustos 2006,s.11.

⁴³ Sarıkaya,a.g.m.,s.9-10.

⁴⁴ Ferhatoğlu,a.g.m.s.5-6.

Tablo. 1. Kamu kesimi nin yaptığı çevre harcamaları (GSYİH'nın yüzdesi olarak)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
AB(25 ülke)	:	:	:	:	:	:	0.56	0.58	0.53	:	:	:
AB(15 ülke)	:	:	0.66 ^(s)	0.62 ^(s)	0.61 ^(s)	0.60 ^(s)	0.55 ^(s)	0.58 ^(s)	0.53 ^(s)	:	:	:
Belçika	:	:	0.42	0.44	0.51	0.47	0.50	0.54	0.52	0.65	0.62	:
Bulgaristan	0.13	0.14	0.11	0.11	0.22	0.42	0.31	0.46	0.36	0.31	0.34	0.38
Çek Cum.	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Danimarka	1.29	1.23	1.20	1.22	1.22	1.25	1.23	1.19	1.20	1.18	1.10	1.05
Almanya	0.84	0.73	0.66	0.61	0.54	0.50	0.46	0.43	0.44	0.43	:	:
Estonya	0.88	0.20	0.25	0.20	0.23	0.21	0.27	0.17	0.29	0.18	0.21	0.24
İrlanda	:	:	:	:	0.52	:	:	:	:	:	:	:
Yunanistan	0.66	0.63	0.68	0.64	0.64	0.62	:	:	:	:	:	:
İspanya	0.78	:	:	:	:	0.18	0.17	0.23	0.25	0.26	0.31	:
Fransa	0.76	0.28	0.28	0.30	0.30	0.30	0.31	0.31	0.32	0.32	0.33	:
İtalya	:	:	:	0.72	0.75	0.77	0.75	0.78	0.78	0.74	0.73	0.71
Kıbrıs	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	0.31	:
Letonya	:	:	:	:	:	:	0.01	0.17	0.16	0.07	0.06	0.06
Litvanya	:	:	0.25	0.22	0.20	0.13	0.10	0.09	0.10	:	:	:
Lüksemburg	:	:	:	0.66	:	:	:	:	:	:	:	:
Macaristan	:	:	:	:	:	:	:	0.57	0.64	0.49	0.52	0.64
Malta	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Hollanda	:	3.01	:	2.64	0.00	:	:	:	:	:	:	:
Avusturya	1.01	1.44	1.30	0.19 ^(b)	0.25	0.18	0.21	0.21	0.44	0.48	0.48	:
Polonya	:	:	:	:	0.86	0.83	0.76	0.73	0.45	0.44	0.42	0.43
Portekiz	:	:	0.68	0.70	0.51	0.56	0.56	0.57	0.55	0.51	0.49	:
Romanya	:	:	:	:	0.52	0.39	0.16	0.13	0.20	0.13	0.22	0.23
Slovenya	:	:	:	:	:	:	:	0.66	0.74	0.82	0.79	:
Slovakya	0.85	:	:	:	:	0.71	0.14	0.10	0.19	0.12	0.28	0.26
Finlandya	0.61	0.54	0.52	0.49	0.45	0.39	0.38	0.37	0.37	0.39	0.39	:
İsveç	:	0.17	0.18	0.19	0.18	0.16	0.23	0.25	0.27	0.25	0.27	:
Birleşik Krallık	:	:	:	0.47	0.47	0.48	0.48	0.45	0.46	0.47	0.49	:
Hırvatistan	:	:	0.06	0.10	0.08	0.11	0.31	0.07	0.14	:	:	0.08
Türkiye	:	0.18	0.21	0.45	0.64	0.27	0.29	0.11	0.13	0.48	0.51	0.54
İzlanda	0.35	0.33	0.32	0.34	0.33	0.37	0.33	0.34	0.28	:	:	:
İsviçre	:	:	:	:	:	:	:	:	:	0.67	:	:
(:) Mevcut Değil												
(s) Eurostat tahmini												
(b) Seride kırılma var												
Kaynak: Eurostat												

Çevre korumaya yönelik yapılan harcamalar aynı zamanda kirliliği azaltma ve diğer düzensizlikleri gidermek azaltmak amacıyla da yapılmakta cari harcamaları ve yatırımları kapsamaktadır. 1994-2005 dönemi incelendiğinde özellikle bu konudaki veri yetersizliği dikkati çekmektedir. Diğer yandan özellikle yeni üye olmuş ülkelerin incelenen dönemdeki çevre harcamalarının GSYİH'nın yüzdesi olarak payının düşük olduğu söylenebilir. Danimarka ve İtalya daha yüksek çevre harcamalarına sahipken Estonya, Slovakya, Litvanya gibi ülkeler düşük çevre harcamaları yapmaktadır. Türkiye ise 1997-1998 yılları dışında 2002 yılına kadar düşük harcama düzeyi gözlenirken, 2003-2005 döneminde çevreye yönelik harcamaların payı artmıştır. Bunda AB'ye uyum sürecinin hızlanmasının payı olduğu düşünülmektedir.

5. Sonuç

Çevre kirliliğinin sınırlarının olmaması dolayısıyla sorun tek tek ülkelerin sorunu olmaktan çıkmış çok daha büyük bir konsensüs gerektiren bir sorun haline gelmiştir. Bu anlamda AB'nin öncülüğünü başlattığı yaşam standardının yükseltilmesi hedefi için sadece AB'nin alacağı önlemler yeterli değildir; bunun yanında her ülkenin sorumluluğu paylaşması gerekmektedir. AB'nin bu konuda gösterdiği bilinç ve çaba ABD gibi çevreyi kirlüten uygulamaları nedeniyle eleştirilen ülkeler tarafından da benimsendiği takdirde daha büyük bir başarı gösterebilir.

AB'ye aday ülkelerin çevre mevzuatlarını AB mevzuatına uyumlu hale getirmeleri sadece üyelik için değil aynı zamanda bu ülkeler için de çok önemli faydalar sağlar. Avrupa'yı birleştiren tek konu varsa o da çevredir diyen AB Çevreden sorumlu Komisyon Üyesi Stavros Dimas'a göre Avrupa'nın en büyük katma değeri çevre mevzuatıdır.

Avrupa Birliğinin temellerinin atıldığı ilk yıllarda çevre kirliliği ciddi bir sorun olarak görülmediği için çevreden söz edilmemiştir. Çevre ile ilgili sorunların ele alınması 1972 yılında Ortak Çevre Politikasının oluşturulması ile başlamıştır. AB tek Avrupa Senedi ile çevre politikası diğer dikkate alınması gereken politikalar arasında yer almıştır. Son yıllarda ise sürdürülebilir kalkınma ile birlikte çevre politikası ele alınmış, diğer sektörlerdeki gelişmelerin çevre politikası ile ilişkilendirilerek ele alınması gerektiği ileri sürülmüş, çevreye verilen önem artmıştır. Çevre AB'nin bugüne kadarki genişleme deneyimleri içinde aday ülkelerin en fazla geçiş dönemi istediği konu başlığı olmuştur. AB içindeki bazı çevre lobileri ise bazı alanlarda uzun geçiş dönemleri tanımaya, AB'nin bütününe sağlığını tehdit etme risklerini gerekçe göstererek karşı çıkmaktadır.

Türkiye' de de her ne kadar kalkınma planlarında çevrenin önemi belirtilmiş olsa da bu konu ile ilgili herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Türkiye 1987'den bu yana AT'nun çevre ile ilgili mevzuatını detaylı bir şekilde incelemektedir. Türkiye çevre ile ilgili mevzuatını büyük oranda AB ile uyumlaştırma çabası içinde bulunmaktadır. AB Topluluk Müktesebatının çevre faslı hem yeni hem de eski tüm AB üye ülkelerinin en zorlayıcı buldukları alanlardan biridir. Çevre faslı Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en güç fasıllardan biridir. Çevre müktesebatına ilişkin mevzuat gerçekten çok kapsamlı ve Türk hukukuna uyarlanması gereken 300 'den fazla yasa mevcuttur. Türkiye'de oluşturulmaya çalışılan çevre mevzuatının çok eksiklikleri vardır. Bunlar özellikle çevre yasasındaki eksiklikler, bunların uygulamaya aktarılması sorunu, çevre alanındaki araştırma-geliştirme eksikliği, çevre politikalarının diğer politikalarla entegrasyonuna ilişkin eksiklikler ve çevre için finansman yetersizliğidir.

Yasama sürecine ek olarak müktesebatın kabulünün bir de mali boyutu söz konusudur. AB Müktesebatına uyum sağlayabilmek amacıyla Çevre politikası ile ilgili birçok düzenleme yapmak zorunda kalan Türkiye'nin finansman zorluğu vardır. Kalkınma aşamasında yeni sanayileşen bir ülke olarak finansman kaynaklarının kıtlığı nedeniyle salt kendi bütçesinden finansman sağlayamamakta AB'den de bu konuda mali yardım almakta ancak aldığı yardımlar AB'nin aynı süreçten geçen diğer aday ülkelere yaptığı yardımların oldukça gerisinde kalmaktadır. Avrupa Birliği tarafından yapılacak teknik ve mali desteğin en üst düzeyde olması büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan uyumlaştırma sürecinin önemli ve öncelikli bölümünü oluşturan çevre alanına yönelik Avrupa Birliği mali kaynaklarında daha fazla yararlanılması için gerekli girişimlerin yapılması gerekmektedir. Finansman

---

güçlüğü içinde bulunan Türkiye'nin bir diğer finansman metodu olarak ekonomik araçlara öncelik vermesi gerekir bunlardan biri de çevre vergileridir. Türkiye Ekonomisinde toplanan çevre vergileri yeterli düzeyde olmayıp, bu araçların kullanımı sınırlıdır. Çevre vergilerinin çevreyi yönlendirici ve denetleyici niteliği Avrupa Birliği ülkelerinden farklıdır. Çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla entegrasyonunun sağlanamadığı ve bu konuda ekonomik araçlardan yeterince faydalanamadığı bir gerçektir. Bu açıdan çevre vergilerinin etkinliği artırılmalı Avrupa Birliği Standartlarında olmalıdır. 2006 yılında Çevre ve Orman Bakanının yaptığı bir açıklamaya göre, Türkiye'nin 2014 yılında AB'ye tam üye olacağı öngörülmekte, bu tarihe kadar Türkiye'nin 35 milyar euro tutarında çevre yatırımı yapması gerekmektedir. Türkiye'nin 2014 yılına kadar yapacağı 35 milyar euro'luk yatırımın 5-6 milyar euro'luk kısmının AB kaynaklarından kalan kısmında merkezi yönetim, yerel yönetimler ve TOBB çatısı altında örgütlenmiş iş adamları tarafından karşılanacağı ifade edilmektedir.

Avrupa Birliği direktiflerinin yönetmeliklerle Türk mevzuat sistemine yansıtılması için tam olarak uyumun sağlanması yeterli değildir. Bunların başarılı bir şekilde uygulamaya konması için güçlü bir kurumsal idari kapasiteye, güçlü yerel otoriteye ve alt yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Çevre Türkiye'de pek çok sektörü ve kurumu ilgilendiren bir sektördür. Çevre yönetim kapasitesi açısından Çevre Orman bakanlığının birleştirilmesi olumlu bir adım olarak değerlendirilmekte, ancak yetkilerin paylaşılması aşamasında uyumsuzluklar giderilmelidir.

Türkiye'nin çevre konusunda gerekli mevzuatı benimsemesi için hızlı hareket edilmesi gerekiyor. Diğer fasıllar gibi AB Müktesebatı da çevre konusunda yapılması gereken düzenlemelerle doludur. Bu düzenlemeler hızla yerine getirilmelidir zira her seferinde daha fazla mevzuat düzenlemeleri gündeme gelmektedir. Yakın zamanda çevrenin bu kadar hızla önem kazanması ile Türkiye'nin müktesebat uyumu sürecinde diğer politikaları oluştururken de bu politikaların çevre politikası ile bağlantıları dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, AB'nin çevre politikaları, www.deltur.cec.eu.int, Erişim Tarihi (02.04.2006),
- Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, <http://www.deltur.cec.eu.int>
- Avrupa Birliği Genel sekreterliği, <http://www.abgs.gov.tr>
- Avrupa Topluluğu, Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi, Nisan 2003
- Bayıksel Şeyma Öncel, En Büyük Darbe Hangi Sektöre, Capital Dergi, Mart, 2007, s.22-24
- Bektaş Hatice, 'Çevre Yönetim Sistemi Uygulamaları ISO 14000 ve EMAS, Çevre ve Mühendis Dergisi, Yıl:1997, Sayı:15, s.28-29.
- Budak Sevim, Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası, İstanbul, Büke Yayınları Araştırma Dizisi, 2000-6.
- Candan Armağan, Avrupa Birliği ve Çevre Politikası, İktisadi Kalkınma Vakfı, Sayı:6, İstanbul, 2003.
- Dimas Stavros, AB Türkiye Görünüm, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu Dergisi, Temmuz-Ağustos, Sayı:4, 2006.
- European Commission Environment, <http://www.europa.eu.int/comm/environmet>
- European Commission, Choices For A Greener Future: The European Union and The environment, Office for Official Publication of the European Communities, <http://www.europa.eu.int/comm/environment>, Erişim Tarihi (29.03.2006)
- Ferhatoğlu, Emrah, Avrupa Birliğinde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri, e-yaklaşım, Sayı:3, Ekim 2003.
- ICCI, Dünyayı En Çok Kimler Kirletiyor, <http://www.icciconference.com>, Erişim Tarihi (06.12.2007)
- Karabulut, Elif, Avrupa Birliği Çevre Politikaları, Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye, Ed:Turgay Uzun, Serap Özen, Ankara, Seçkin Yayınları, 2004.
- Karbon emisyonu en çok Malezya'da arttı, <http://www.icciconference.com>, Erişim Tarihi, (06.12.2007)
- Karakaya, Etem ve Mustafa Özçağ, Türkiye Açısından Kyoto Protokolü'nün Değerlendirilmesi ve Ayırıştırma Yöntemi ile CO2 Emisyon Belirleyicilerinin Analizi, 6-9 Eylül 2003 VII: ODTÜ Ekonomi Konferansı, Ankara, 2003.
- Moussis, Nicholas, AB Politikalarına Giriş Rehberi, İstanbul, Mega Yayını, 2004.

-
- Sarıgöl Gürdoğar, AB Türkiye Görünüm, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu yayını, Sayı:4, Temmuz-Ağustos 2006.
- Sarıkaya Hasan Zuhuri, Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Çevre Politikaları ve Uygulamaları, SKKD, Cilt 14, Sayı 1, 2004, s.1-10.
- Serdaroğlu, Selcan “Avrupa Bütünleşmesine Katkıda Bulunan Bir Faktör Olarak Çevre Politikası”, Düünden Bugüne AB, Der: Beril Dedeoğlu, İstanbul, Boyut, 2003.
- The Kyoto Protokol-A Brief Summary, <http://ec.europa.eu/anvironnement/climat/kyoto.htm>, Erişim Tarihi (28.09.2007).
- Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği, Avrupa Birliği Çevre Mevzuatına Uyum Süreci Yayın No: Tüsiad-T/2002-9/531, İstanbul, 2002.
- Ülgen Sinan, İklim Değişikliği ve Biz, <http://www.insankaynaklari.com/ikdotnet/icerikdetay>, Erişim Tarihi, (06.12.2007)
- Yenice Osman Tolga, Yeşil Sertifikalar AB için Anahtar mı?, <http://www.resiad.org.tr/makaleler>, Erişim Tarihi, (06.12.2007).
- Yıldırım Uğur, Sevim Budak, Son gelişmeler Işığında Avrupa Birliği Çevre Politikasında Değişimler ve Türkiye'nin Politik Yaklaşımı, **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1-2, 2005.